

zes maanden in opgenomen werden: de z.g. arbeidsmannen. Dat is een wezenlijk verschil geweest; het heeft óók een probleem gevormd, want als gevolg daarvan heeft het de reacties op de Arbeidsdienst vaak aan duidelijkheid ontbroken.

Ook dit instituut (in '40-'41 voorbereid door de Opbouwdienst waar gedemobiliseerde ex-militairen in opgenomen werden die in de maatschappij geen emplooi hadden kunnen vinden) was uit Duitsland geïmporteerd. De eerste 'waarnemend commandant', Breunese, was pro-Duits maar trok zich in de zomer van '41 terug; hij had toen het gevoel, op het verkeerde pad te zijn en was de constante bevoogding door de afgezant van de *Reichsarbeitsdienst*, *Generalarbeitsführer* Bethmann, beu. Zijn opvolger, luitenant-kolonel L. A. C. de Bock, was eveneens pro-Duits. De Bock was in '84 geboren, was beroeps-officier geworden en had zich in '32 bij de NSB aangesloten. In '34 had hij als gevolg van het ambtenarenverbod bedankt en in '40 werd hij niet opnieuw lid. Was hij NSB'er geweest, dan zou hij stellig niet de plaats van Breunese gekregen hebben; de bezetter wenste nu eenmaal geen NSB'er aan het hoofd van de Arbeidsdienst – eerder wenste hij een Arbeidsdienst die in 'Grootgermaanse' geest geleid werd.

De benoeming van de Bock viel samen met een zuivering van het kader; Frederiks gaf de instructie door dat de weggezuiverden niet elders in overheidsdienst aangesteld mochten worden. Als chef-staf koos de Bock een zeven-en-veertigjarige oud-reserve-officier uit, E. Ekker. Deze koesterde sterke sympathieën voor de Nederlandse SS; hij was intelligenter en sluerer dan de Bock en ging binnen het kader een eigen kongsi vormen. Met de Bock (en, wat belangrijker was: met Bethmann) meende ook hij dat voorkomen moest worden dat de NSB de Arbeidsdienst in haar macht kreeg.

In de kampen van de Arbeidsdienst bevonden zich in de zomer van '41 ca. vierduizend jongemannen. Er bestond toen al een kleine Arbeidsdienst voor Meisjes (allen vrijwilligsters) die van meet af aan volslagen 'fout' was¹, maar in de kampen van de Arbeidsdienst voor jongemannen was de geest niet ongelijk aan die welke men in heel Nederland kon aantreffen: fel tegen de bezetter, feller nog tegen de NSB. Dat nam niet weg dat de Arbeidsdienst 'fout' was in zijn opzet: bedoeld immers als instituut waarin jongeren het 'nationaal-socialistische gemeenschapsideaal' zouden beleven. Men wist in

¹ De Arbeidsdienst voor Meisjes heeft ca. honderdzeventig kaderleden geteld van wie ruim honderd in Duitsland opgeleid waren. Bijna drieduizend meisjes hebben in totaal in de periode begin '41-zomer '44 deze formatie doorlopen. De diensttijd bedroeg zes maanden. Er bevonden zich dus telkens gemiddeld ruim vierhonderd meisjes bij de Arbeidsdienst voor Meisjes.